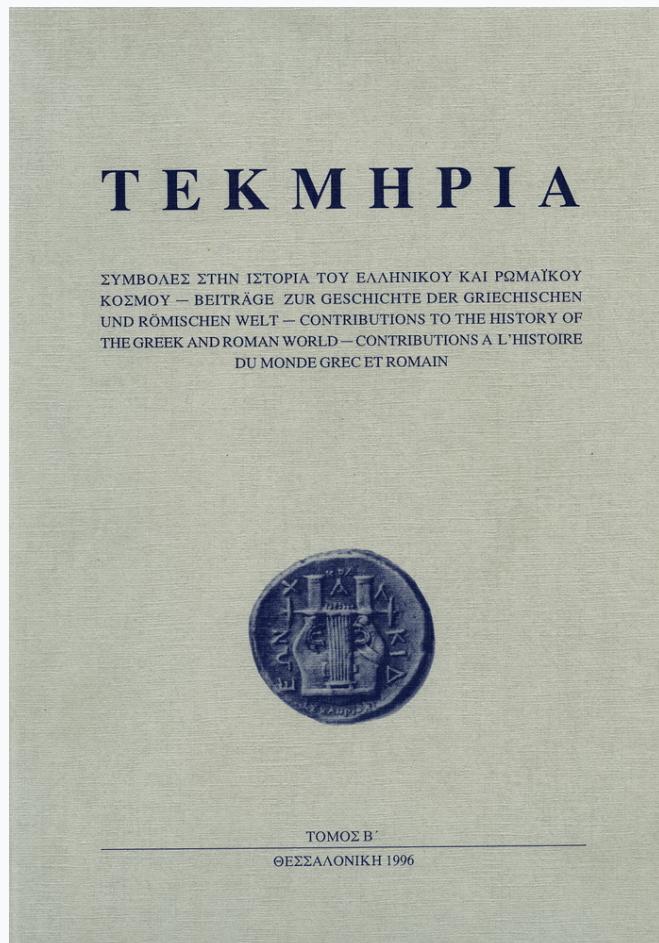

Tekmeria

Vol 2 (1996)

**Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?
Παρατηρήσεις στὴν ἐπιγραφὴ SEG 39, 638 ἀπὸ τὴν
Θεσσαλονίκη**

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.108](https://doi.org/10.12681/tekmeria.108)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (1996). *Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?* Παρατηρήσεις στὴν ἐπιγραφὴ SEG 39, 638 ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 2, 55–68. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.108>

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

*INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM ?
(ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗ SEG 39, 638 ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ).*

Στά τέλη της δεκαετίας τοῦ '80 δημοσιεύθηκε στόν τριακοστό ένατο τόμο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου χωρίς σχόλια καί μέ κεφαλαιογράμματη γραφή ἔνα ἐπιγραφικό ἀπότμημα πού βρέθηκε στό δυτικό παλαιοχριστιανικό νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (περιοχή Ξηροκρήνης, οἰκόπεδο στή συμβολή τῶν ὁδῶν Κολωνιάρη καὶ Δραγούμανου)¹. Ἡ ἐπιγραφή, πού δυστυχῶς ἔχει σήμερα χαθεῖ, εἶχε ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ στήν ὀρθομαρμάρωση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐνός τάφου τοῦ νεκροταφείου. Τό κείμενό της ἐπαναδημοσιεύτηκε τελευταῖα στό *Supplementum Epigraphicum Graecum*² καί ἔχει ώς ἔξης³ (βλ. εἰκόνα 1) :

*καὶ Μαισίῳ⁴ Τιτιανῷ
τοῦ καὶ βζ*

Ἄφορμώμενος ἀπό τά δύναματα ὁ ἐκδότης τοῦ SEG H. W. Pleket παραπέμπει στή σχετική βιβλιογραφία γιά τήν οἰκογένεια τῶν Maesii Titiani καί παρατηρεῖ δικαιολογημένα ὅτι στόν δεύτερο στίχο ἡ χρονολογία δέν εἶναι πλήρης,

---

1. ΑΔ 39 (1984)[1989] Β Χρονικά 236 (Δ. Ναλμπάντης). γιά τό δυτικό νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. M. Vittì, *Tό πολεοδομικό σχέδιο τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ ἔξτιλιξη του*, ἀδημ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1990 46.

2. SEG 39 (1989) 638 μέ παραπομπή στήν ἐργασία τῆς L. Bivona, "Note sulla Gens Maesia nella Sicilia Occidentale", *Miscellanea in onore di Eugenio Manni* τόμ. I (1979) 233 - 242 καί στά σχετικά μέ τήν οἰκογένεια τῶν Maesii Titiani λήμματα τῆς PIR.

3. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχει χαθεῖ (ἐπισημαίνονται μέ δῶ δότι τό σύνολο τῶν εύρημάτων τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρξε καρπός παράνομης ἐκσκαφῆς), διαθέτουμε στοιχεῖα γιά αὐτήν χάρη σέ φωτογραφία καί ἀρχιτεκτονικό σχέδιο (κλίμακα 1 : 20) τοῦ τάφου στόν ὅποιο βρέθηκε (βλ. εἰκ. 2). Μέ βάση τήν κλίμακα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προκύπτει ὅτι τό ἀπότμημα εἶχε τίς ἔξης διαυτάσεις: ὑψος 22 ἑκ., μῆκος 56 ἑκ. μέγιστο καί 49 ἑκ. ἐλάχιστο, λόγιο τῆς φθορᾶς πού εἶχε ὑποστεῖ ἡ πέτρα στό σημεῖο ἐκεῖνο. Ο πρώτος στίχος εἶχε μῆκος 46 καί ὁ δεύτερος 42 ἑκ. Τό ὑψος τῶν γραμμάτων τοῦ πρώτου στίχου ἦταν 3, ἐνῶ τοῦ δεύτερου 5 ἑκ. Τέλος τά διάστιχα ἡσαν περόπον 2 ἑκ. Σέ ὅ, τι ἀφορᾶ τό πάχος τῆς ἐπιγραφῆς βλ. παρακάτω στό κείμενο καί σημ. 29. Τόν κ. Δ. Ναλμπάντη πού εἶχε τήν καλοσύνη νά θέσει στή διάθεσή μον τά παραπάνω στοιχεῖα μαζί μέ τή φωτογραφία καί τό ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ τάφου στόν ὅποιο βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή εὐχαριστῶ θερμά καί ἀπό τή θέση αὐτή.

4. Οι ἐκδότες τοῦ SEG ἐπαναλαμβάνουν δικαιολογημένα (έφρόσον δέν διέθεταν φωτογραφία) τή γραφή *Μεσίῳ πού γράφτηκε ἐκ παραδρομῆς στό Ἀρχαιολογικό Δελτίο*.

ἀποφεύγει ὅμως νά χρονολογήσει τήν ἐπιγραφή. Η ἐπιφύλαξη αὐτή θά μποροῦσε ώστόσο νά ἀρθεῖ, ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Μαίσιος Τιτιανός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό μέλος τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii πού διετέλεσε *consul ordinarius* τό 245 μ.Χ. (καὶ μάλιστα μαζί μέ τόν αὐτοκράτορα Φίλιππο Ἀραβα), δηλ. ὁ C. Maesius Titianus⁵. “Οτι στήν ἐπιγραφή τό ὄνομα τοῦ τελευταίου χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιά νά δηλωθεῖ μέ τόν ωμαϊκό τρόπο, δηλ. μέ τά ὄνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων⁶, τό ἔτος τοῦ γεγονότος πού συνδέεται μέ αὐτήν καὶ ὅχι γιά κάποιον ἄλλο λόγο, π.χ. ἐπειδή ἡ Θεσσαλονίκη ἡ κάποια ἄλλη πόλη τῆς ἐπαρχίας⁷ τιμᾶ τόν παραπάνω ἀξιωματοῦχο, προκύπτει ἀπό ὁρισμένες παρατηρήσεις πού ἐπιτρέπει τό ἕδιο τό κείμενό της. Πρώτα τό γεγονός ὅτι τό ὄνομα τοῦ Μαισίου παρατίθεται στήν ἐπιγραφή μαζί μέ τό ὄνομα κάποιου ἄλλου, ὥπως δείχνει ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος καὶ πού προηγεῖται, καὶ ἔπειτα τό ὅτι ἐκφέρεται σέ πτώση δοτική, μέ τήν δποία ἀποδίδεται, ὡς γνωστόν, στίς ἑλληνικές ἐπιγραφές ἀντί τῆς γενικῆς ἀπολύτου ἡ ἀφαιρετική τῆς λατινικῆς χρονολογικῆς φόρμουλας “A (ἀφαιρ.) et B (ἀφαιρ.) *consulibus*”⁸. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐνισχύεται ἔξ-ἄλλου καὶ ἀπό τό ὅτι στό νέο κείμενο ἀμέσως μετά τή ωμαϊκή ἀκολουθοῦν δύο

5. Γιά τήν προσωπικότητα καὶ τή δράση του βλ. PIR² M 82 καὶ 73, 81 καθώς ἐπίσης καὶ τήν ἀναφερόμενη παραπάνω (σημ. 2) σχετική ἐργασία. Στίς (λατινικές) ἐπιγραφές πού διασώζονται τό ὄνομα γένους του τοῦτο ὁρθογραφεῖται μέ δύο τρόπους: Maesius καὶ Messius. Γιά τό ἔτος τῆς πρώτης ὑπατείας τοῦ Φίλιππου Ἀραβας βλ. D. Kienast, *Römische Kaiserabelle*, Darmstadt 1990 197.

6. Ἀπό τήν ἀποψή αὐτή οἱ συντάκτες τῆς ἐπιγραφῆς παρακολουθοῦν τήν τάση πού γενικεύεται στά δημόσια καὶ ἴδιωτικά ωμαϊκά ἔγγραφα ἥδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν Σεβήρων καὶ ἔξης, δηλ. τῆς χρονολόγησής τους ὥχι μέ τά ὄνόματα τῶν ἀναπληρωματικῶν ὑπάτων (*consules suffecti*) πού ἀσκούσαν τή θητεία τους τήν ἡμερομηνία κατά τήν δποία συντάσσεται τό ἔγγραφο, ἀλλά μέ τά ὄνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους· βλ. τελευταῖα W. Eck, “*Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger*” στόν τιμητικό τόμο *Epigrafia. Actes du Colloque international d’épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrassi (Rome 27- 8 Mai 1988)*, Rome 1991 15 - 44.

7. Πρός τήν δποία ἄλλωστε δέν μαρτυρεῖται, τουλάχιστον μέ τά δεδομένα πού διαθέτουμε, καμία σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii. Τό ὄνομα Μαίσιος / Μέσσιος φέρουν σέ ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας διάφορα πρόσωπα, ὥπως λ.χ. δ ἀναφερόμενος σέ ἐφηβικό κατάλογο (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1 αἰ. μ.Χ.) ἀπό τά Καλίνδοια Μ(ᾶρκος) Μαίσιος Οὐαλέριος (βλ. M. B. Hatzopoulos - L. D. Loukopoulos, *Recherches sur les marches orientales des Temenides [Anthemonte - Kalindoi]*, Athènes 1992 ἀρ. 93 K 11 D στ. 65) καὶ κάποιος Μ(ᾶρκος) Μέσσιος Μάξιμος πού μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφές τῆς Βέροιας τοῦ ὑστερού 2. ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ. μ. Χ. (βλ. A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, Athens 1988 ἀρ. 893), ἡ ἀπλὴ ἀναφορά τους δέν ἀρχεῖ, ώστόσο, γιά νά τεκμηριώσει σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii Titiani μέ τήν ἐπαρχία.

8. Γιά τόν λατινισμό αὐτό στίς ἐπιγραφές καὶ ἴδιαίτερα στούς παπύρους βλ. S.

ἀκόμη σύγχρονες μέ το ἔτος τῶν ὑπάτων καὶ ἐπιχώριες στή Μακεδονία χρονολογίες, δηλ. ἡ ἀκτιακή καὶ ἡ ἐπαρχιακή⁹, δπως ἐπιτρέπει ἀναμφίβολα νά συμπεράνουμε ἡ ἔκφραση (*ἔτους*) τοῦ καὶ βγ τοῦ δεύτερου σωζόμενου στίχου: ἀσφαλῶς δέν ἀποτελεῖ ἀπλῆ σύμπτωση τό γεγονός ὅτι, ὃν συμπληρώσουμε τήν ἀποσπασματικά παραδιδόμενη (*ἐπαρχιακή*) χρονολογία σέ βγ[τ]', δδηγούμαστε στά ἔτη (392 - 148 =) 244 καὶ 245 μ.Χ. τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μέ τά δόποια ἀντιστοιχεῖ τό μακεδονικό ἔτος βγ[τ]'¹⁰.

Οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων γιά τήν περαιτέρω κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτονόητες: ἐφόσον ἡ τελευταία χρονολογεῖται μέ τούς τρόπους πού προαναφέραμε, εἶναι προφανές ὅτι θά πρέπει νά συμπληρώσουμε ἀφενός πρίν ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μαισίου Τιτιανοῦ τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα Φιλίππου Ἀραβίος, τοῦ ἄλλου δηλ. ὑπάτου τοῦ ἔτους 245 μ.Χ., καὶ ἀφετέρου στό ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τή λέξη ὑπάτοις καὶ ἔκφραση μέ τήν δποία δηλώνεται ἡ ἀκτιακή χρονολογία. Ἡ ἔκταση τῶν συμπληρώσεων αὐτῶν δέν εἶναι βέβαια εὔκολο νά ὑπολογισθεῖ ἐπαρχιβῶς, ἐπειδή ἀγνοοῦμε τούς ἐπίσημους τίτλους πού ἔφερε στήν ἐπιγραφή ὁ αὐτοκράτωρ Φίλιππος Ἀραψ, ἄλλα καὶ τήν ἔκφραση μέ τήν δποία δηλωνόταν ἡ ἀκτιακή της χρονολογία. Σέ δ, τι ἀφορᾶ τόν πρώτο, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι στήν ἐπιγραφή ἀναγράφονταν οἱ τίτλοι μέ τούς δποίους συνήθως ἀναφέρεται στίς Ἑλληνικές ἐπιγραφές καὶ τούς παπύρους, δηλ. *Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ εὺσεβής, εὐτυχής, σεβα-*

Frederic Johanson, "A Note on the Roman Attitude towards the Bureaucracy", *Proceedings of the XIV International Congress of Papyrologists*, Oxford 1975 183 - 188.

9. Γιά τή χρήση τῆς ἐπαρχιακής καὶ ἀκτιακής χρονολογίας στίς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας βασικές παραμένουν οἱ ἐργασίες τοῦ M. N. Tod, "The macedonian Era I" καὶ "II" *ABSA* 23 (1918-9) 206 - 217 καὶ *ABSA* 24 (1919-1921) 54 - 67 αντίστοιχα καὶ τοῦ ἵδιου "The macedonian Era Reconsidered", *Studies presented to D. M. Robinson*, Saint Louis Missouri 1953 τόμ. II 382 - 397. Μέ ἐπιμέρους πτυχές τοῦ ζητήματος τῆς διπλῆς χρονολόγησης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας ἀσχολεῖται ἐπίσης ἡ F. Papazoglou, "Notes d' épigraphie et de topographie macédoniennes", *BCH* 87 (1963) 517 - 526 (sur l' emploi des deux éres macédoniennes). Γιά τήν ἀκτιακή χρονολογία στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας βλ. τελευταία W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeeerraum und in Kleinasiien*, Stuttgart 1993 (Historia Einzelschriften 81) 225 μέ ἐπισκόπηση τῆς παλαιότερης βιβλιογραφίας. "Οτι ἡ χρονολογία πού μᾶς παραδίδεται στήν ἐπιγραφή εἶναι ἡ ἐπαρχιακή προκύπτει ἀπό τό ὅτι σέ δλες τίς μακεδονικές ἐπιγραφές μέ διπλή χρονολόγηση ἡ ἐπαρχιακή ἔπειται τής ἀκτιακής βλ. σχετικά F. Papazoglou δ. π. 524 κέξ. καὶ Ch. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488.

10. Γιά τήν ἀντιστοιχία τοῦ μακεδονικοῦ ἔτους μέ δύο ἔτη τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου βλ. ἡδη M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 210 καὶ τοῦ ἵδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 395.

στός, δέν μπορεῖ ὅμως νά ἀποκλεισθοῦν διάφορα ἄλλα ἐνδεχόμενα, ὅπως λ.χ. ὅτι εἶχαν παραλειφθεῖ ἡ συντιμηθεῖ κάποιοι ἀπό αὐτούς ἢ ὅτι εἶχαν συντιμηθεῖ κάποια ἀπό τά τρία ὀνόματά του, π.χ. τό προωνύμιό του, ἢ ἀκόμη ὅτι τοῦ ἀποδίδονταν καὶ ἄλλοι τίτλοι ἢ χαρακτηρισμοί πού μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων, π.χ. θειότατος ἢ μέγιστος¹¹. Τό ίδιο δύσκολο είναι νά ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς ἡ ἔκταση τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου στὸν ὁποῖο ἀναφερόταν τό ἔτος τῆς ἀκτιακῆς χρονολογίας. Καὶ τοῦτο γιατί στὶς μακεδονικές ἐπιγραφές πού χρονολογοῦνται μέ διπλό τρόπο ἡ σχετική στερεότυπη ἔκφραση παρουσιάζει δύο ἐναλλακτικές μορφές, μία ἐκτενέστερη (ἔτους α' σεβαστοῦ τοῦ καὶ β') καὶ μία συντομότερη (ἔτους α' τοῦ καὶ β')¹². Παρόλα αὐτά, ἀκόμη καὶ ἂν νιοθετηθεῖ ἡ συντομότερη ἐκδοχή, καταλήγουμε στό συμπλέρωμα ὅτι τό μῆκος τοῦ ὑπόλοιπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νά ἦταν τουλάχιστον ὕστο μέ τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε ἀσφαλῶς τήν ἔκφραση ....ὑπάτοις ἔτους εοσ¹³.

Ἡ συμπλήρωση αὐτή ἀφήνει περιθώρια γιά μία βάσιμη ὑπόθεση σχετικά μέ τήν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐφόσον δηλ. τό μῆκος τοῦ χαμένου τμήματός της, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀσφαλῆ συμπλήρωση τοῦ

11. Βλ. τελευταῖα M. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology, A. D. 235 - 284*, Amsterdam 1990 209 - 214 ὅπου οἱ σχετικές μέ τή συνήθη τιτουλατούσα τοῦ αὐτοκράτορα (καὶ τίς παραλλαγές τῆς) ἐπιγραφικές καὶ παπυρικές μαρτυρίες. Θά πρέπει πάντως νά ἀναφερθεῖ ἐδόν ὅτι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Καρακάλλα καὶ ἔξῆς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἔφερον συνήθως τοὺς τίτλους Pius, Felix Augustus (έλλ. εὐσεβής, εὐτυχής, σεβαστός), βλ. M. Peachin ὁ. π. 1-2.

12. Βλ. σχετικά M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918- 9) 207 καὶ τοῦ ίδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 387.

13. Ἡ θέση τῆς λέξης ὑπάτοις στὶς ἐλληνικές ἐπιγραφές είναι σχεδόν πάντοτε ἴδια μέ ἐκείνη τῆς λέξης consulibus στὶς λατινικές, δηλ. στό τέλος τῆς χρονολογικῆς φράσιους λατιν. Ἡ μόνη περίπτωση ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς πού γνωρίζω ὅπου ἡ λέξη προηγεῖται τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπάτων είναι ἡ ἐπιστολὴ I G IV 1 88 τήν δοπία ἀπευθύνει τό 163 μ.Χ. ὁ συγχλητικός Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στήν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου· ἐκεῖ λέγεται (στ. 20 κέξ.) "...πρὸ δέκα καὶ .; Αἰγαίοντων ὑπάτοις Μάρκῳ Ποντίῳ Λαι[λιανῷ. Αὐλῷ Ιουννῷ] Πάστορι, κατὰ Ἐπιδαυρίους [δὲ ἔτους τεσσαρακοστοῦ] τῆς θεοῦ Ἀδριανοῦ τό πρώτον εἰς τήν [Ἐλλάδα ἐπιδημίας μηνὸς] Δεκάτου τρισκεδαικάτῃ. Ἀπέσταλκα τήν ἐπιστολὴν διά Καλλιμάχου τοῦ Νε[ι]κέρωτος. [Ἐρρώσθαι ὑμᾶς εὐχομαι]. Ὁ ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς, πού, λόγω καταγωγῆς καὶ παιδείας, γνώριζε ὅπωσδήποτε ἐλληνικά, δέν ἀποκλείεται νά συμφίλει τίς δύο συντάξεις, δηλ. τή γενική ἀπόλυτο τῆς ἐλληνικῆς καὶ τήν ἀφαιρετική ἀπόλυτο τῆς λατινικῆς ὃς πρός τή θέση τοῦ ὑποκειμένου τῆς χρονικῆς ἔκφρασης· γιά τήν καταγωγή καὶ τήν προσωπικότητά του βλ. H. von Gaetringen, "Antoninus", *Hermes* LXIV (1929) 63 καὶ *PIR^J* 398.

πρώτου στίχου, ἡταν τουλάχιστον ἵσο μέ τό μῆκος τοῦ σωζόμενου τμήματός της, τίποτε δέν ἀποκλείει στόν δεύτερο σωζόμενο στίχο της νά προσετίθετο σέ γενική ὁ μήνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καὶ ἡ ἡμέρα κατά τὴν ὅποια ἔλαβε χρώα τό ἀναφερόμενο σέ αὐτήν γεγονός καὶ συνακόλουθα πρίν ἀπό τό ὄνομα τῶν ὑπάτων, νά ὑπῆρχε ἡ ίσοδύναμη τῆς τοπικῆς ρωμαϊκή ἡμερομηνία (μήνας, ἡμέρα). Διαφορετικά, θα πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι τό ἡμισυ ἡ ἀκόμη μεγαλύτερο μέρος τοῦ δεύτερου σωζόμενου στίχου, ἀν σινθετήσουμε τήν ἐκτενέστερη ἐκδοχή γιά τὴν ἀκτιακή χρονολογία, παρέμενε κενό. Τούτο δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀποκλεισθεῖ θεωρητικά, ὥστόσο ὁ τρόπος πού είναι γραμμένη ἡ ἐπιγραφή δείχνει ὅτι ὁ χαράκτης ὑπολόγισε προσεκτικά τόν χῶρο καὶ φρόντισε ίδιαίτερα τή χάραξη. Κατά συνέπεια, ἀν ἡ ὑπόθεση εὐσταθεῖ, ὅπως πιστεύω, τό κείμενο του ἀποσπάσματος μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ exempli gratia ὡς ἔξης :

[τῇ ἡμέρᾳ καὶ ὄνομα ρωμαϊκοῦ μήνα) Αὐτοκράτορι
Μ. Ιουλίῳ Φιλίππῳ εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, σεβαστῷ]
καὶ Μαισίῳ Τιτιανῷ [ὑπάτοις· ἔτους εοσ' (σεβαστοῦ)]
τοῦ καὶ βψ[τ΄ (ὄνομα μακεδονικοῦ μηνός σέ γενική, ἡμέρα]

***

Τό ἐρώτημα πού τίθεται στή συνέχεια ἀφορᾶ τό εἶδος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τήν ὅποια μπορεῖ νά προέρχεται ἔνα ἀπόσπασμα πού ὅχι μόνο χρονολογεῖται κατ' αὐτόν τόν τρόπο, δηλ. μέ τόν ρωμαϊκό (ὸνόματα ὑπάτων τοῦ ἔτους, ρωμαϊκός μήνας καὶ ἡμέρα) καὶ τόν ἐπιχώριο τρόπο χρονολόγησης (ὄνομα ἐπωνύμου ἡ ἄλλο τοπικό χρονολογικό σύστημα γιά τή δήλωση τοῦ ἔτους, μήνας τοῦ τοπικοῦ μηνολογίου καὶ ἡμέρα) ἀλλά συγχρόνως ἀποτελεῖ τό τέλος ἐνός κειμένου, ὅπως συμβαίνει ἐδῶ¹⁴. Ἡ ἀπάντηση σέ ἔνα τέτοιο ἐρώτημα προϋποθέτει τή μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς πού χρονολογοῦνται μέ παρόμοιο τρόπο. Ἀπό δοσο γνωρίζω μιά τέτοια μελέτη ἀποτελεῖ ἀκόμη desideratum στήν ἔρευνα, παρά τήν προφανή σημασία της γιά τό πρόβλημα τῆς διάδοσης τοῦ ωμαϊκοῦ ἡμερολογίου στίς ἐλληνικές πόλεις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κυρίως τῶν παραγόντων πού συνέβαλαν σέ αὐτήν¹⁵. Στό πλαίσιο ἐνός ἄρθρου, ὅπως τό παρόν, είναι φυσικά ἀδύ-

14. Γιά τό συμπέρασμα αὐτό δέν ἀφίνει περιθώρια ἀμφιβολίας τό μεγάλο περιθώριο πού ὑπάρχει στό κάτω μέρος τῆς ἐπιγραφῆς (βλ. φωτογραφία).

νατο νά σιγκεντρωθεῖ καὶ νά συζητηθεῖ ἐξαντλητικά τό σχετικό ἐπιγραφικό ὑλικό. Μιά προκαταρκτική εἰκόνα πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη του περιλαμβάνει πάντως τίς ἔξῆς κατηγορίες κείμενων.

Τή πρώτη κατηγορία ἀφορᾶ δημόσια ἔγγραφα τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης πού ἀποστέλλονται στίς Ἑλληνικές πόλεις. Τέτοια εἶναι λ.χ. ἡ συνταγμένη στά Ἑλληνικά ἀπόφραση Ρωμαίου ἀξιωματούχου τοῦ ἔτους 139 μ.Χ. μέ τήν ὅποια ἐπιλύονται ἐδαφικές διαφορές, πιθανόν μεταξύ τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν καὶ Ἰδιωτῶν: τό ἀποσπασματικά σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τελειώνει μέ τόν ἔξης τρόπο [ἀτεφη] νάμεθα τῇ πρ[οτέρᾳ καλανδῶν] Υἱονίων Τί(τω) [Αἰ]//¹⁰ λίψ αὐτοκράτορι [Α] δριανῷ Ἀντω/[νείνῳ Σεβαστῷ, Γαῖᾳ Βρο] υτίω Πραισ[ε] /ντι ύπάτοις .....κ] ατά δέ ..../..... ον¹⁶.

Τή δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει δημόσια κείμενα τῶν ἕδιων τῶν Ἑλλη-

15. Τά ὄσα ἀκολουθοῦν στό κείμενο συνιστοῦν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, μικρό μόνο τμῆμα εὐδύτερος ὑπό ἐκπόνηση μελέτης πού φέρει τόν τίτλο *Ρωμαϊκοὶ τρόποι χρονολόγησης σε Ἑλληνικές ἐπιγραφές: συμβολή στίς πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων κατά τήν αὐτοκρατορική ἐποχή καὶ στήν ὅποια συγκεντρώνονται καὶ ἀξιοποιοῦνται Ἑλληνικές ἐπιγραφικές μαρτυρίες πού χρονολογοῦνται μέ τά ὀνόματα τῶν ὑπάτων τῆς Ρώμης, ἄλλων Ρωμαίων ἀξιωματούχων (π.χ. ἀνθυπάτων) ἡ / καὶ τό ρωμαϊκό ἡμερολόγιο. Τήν ἀνάγκη μᾶς τέτοιας ἔρευνας εἶχε ἐπισημάνει παλαιότερο ὁ L. Robert, στόν σιλλογικό τόμο J. des Gagniers, P. Devambez, L. Kahil, R. Ginouvès, *Laodicée du Lycos. Le Nymphaeum Campagnes 1961-3 (Les Inscriptions)*, Québec/Paris 1969 326, σημ. 5. Οἱ σχετικές μέ τή διάδοση τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐργασίες πού μοῦ εἶναι γνωστές, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνες τῶν U. Laffi, "Le inscrizioni relative all' introduzione nel 9 A.C. del nuovo calendario della provincia d' Asia", *SCO* 16 (1967) 5 - 98 (καὶ ἰδιαίτερα σ. 71 - 81, ὅπου συγκεντρώνονται ἐπιγραφικές μαρτυρίες μέ διπλές χρονολογήσεις). A. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972 186 κέξ. καὶ πρόσφατα Y. E. Meimaris - K. Kritikakou and P. Bougia, *Chronological Systems in Roman / Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the dated Greek Inscriptions*, Athens 1992 (Μελετήματα 17) ἔχουν τεχνικό κυρίως χαρακτήρα. Στή μόνη (ἐν μέρει) παρεμφερῆ ἐργασία πού γνωρίζω, ἐκείνη τοῦ O. Salomies, "Some Observations on Consular Dating in Roman Inscriptions of the Empire", *Acta colloqui Latini Helsingiae* 3 - 6 Sept. 1991, *Commentationes Humanarum Litterarum* 104, Helsinki 1995 269 κέξ. ἡ ἔρευνα ἀφορᾶ τίς λατινικές ἐπιγραφές, ἐνῷ οἱ Ἑλληνικές δέν ἀξιοποιοῦνται, ἐν γνώσει τοῦ συγγραφέα βλ. 270 σημ. 4.*

16. Βλ. *IG* VII 2416 στ. 10 κέξ. πού συνανήκει μέ τήν ἐπιγραφή 2415. Εἶναι προφανές ὅτι στούς στίχους 13 - 4 τῆς *IG* VII 2416 ὑπῆρχε ἔκφραση παρόμοια πρός αὐτήν τῆς προαναφερθείσης ἐπιγραφῆς τῆς Ἐπιδαύρου (βλ. παραπάνω σημ. 13) λ.χ. κατά δέ [Βοιωτοὺς] καὶ ὅτι ἀκολουθοῦνται σέ πτώση γενική δόνομα μηνός καὶ ἡμέρα. Γιά πρωτότερα παραδείγματα διπλά χρονολογημένων δημόσιων ρωμαϊκῶν ἔγγραφων βλ. τό δόγμα τῆς Συγκλήτου τοῦ 39 π.Χ. πού ἀφοροῦσε τό ίερό στά Πανάμαιρα τῆς Στρατονίκειας R. Sherk, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969 158, ἀρ. 27 στ. 1-4 (Δόγμα).

νικῶν πόλεων. Στήν κατηγορία αυτή ἐντάσσεται τό ψήφισμα τοῦ ἔτους 181 μ.Χ. τῆς πόλης Τύρας πρός τιμήν ἐνός ἐπιφανοῦς πολίτη της ὁ ὅποιος κατέχει τή ρωμαϊκή πολιτεία. Στό τυπικό τοῦ ψηφίσματος πού είναι ἐπηρεασμένο ἀπό τό τυπικό τῶν συγκλητικῶν δογμάτων¹⁷ σημειώνεται ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος σύνταξής του μέ τή φράση ἐγένετο ἐν Τύρᾳ πρὸ ἐκαλ(ανδᾶν) Μαῖων αὐτοκράτορι Κομμόδῳ τῷ γ' καὶ Ἀντιστίῳ Βούρῳ ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγονοιν, ἔτους εκρό', ἀρχόντων δέ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισιῶνος λ', στή συνέχεια καταγράφονται τά ὄντα τῶν μαρτύρων καὶ στό τέλος ὑπάρχει ἡ φράση Οὐαλέριος Ροῦφος γραμματεὺς ἐτελειώσατο [τὸ] ψήφισμα¹⁸. Ιδιαίτερη κατηγορία δημοσίων κειμένων τῶν πόλεων ἀποτελοῦν ἐπίσης δύο ἐφηβικοί κατάλογοι τῆς Ὁδησσοῦ τοῦ 3. αἱ. μ.Χ. (τοῦ 215 μ.Χ. καὶ τοῦ 238 μ.Χ.) πού φέρουν τή διπλῆ χρονολόγηση στό ἐπίτιτλό τους¹⁹.

Μιά τρίτη κατηγορία συνιστοῦν οἱ τιμητικές ἐπιγραφές, ὅπως λ.χ. ἡ τιμητική στήλη μέ τήν ὁποία οἱ πολίτες τῆς κατοικίας τῶν Φιλαδελφέων (ἐπαρχία Ἀσίας) τιμοῦν τό 40 μ.Χ. τά μέλη τῆς οἰκογένειας κάποιου Μάρκου Ἀντωνίου

'Ἐπι στεφανηφόρου Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἀρτεμιδώρου καθ' υἱοθεσίαν δέ Ἀριστείδου, Ἡρακλεῶνος μηνὸς τρίτη ἐξ εἰκάδος νν Λευκίῳ Μαρκίῳ Κησωρίνῳ καὶ Γαῖῳ Καλονησίῳ ὑπάτοις πρὸ ἡμερῶν δεκακοτὼ καλανδῶν Σεπτεμβρίων ....) καὶ τήν Ἑλληνική ἐκδοχὴ τοῦ διγλωσσοῦ ἀποστασιατικά σωζόμενον ἐδίκτον (;) πού ἀπέστειλε ὁ Αὐγούστος πρός τούς Σάμιους τό ἔτος 19 π.Χ. P. Hermann, Inschriften aus dem Heraion von Samos, MDAI (A) 75 (1960) 85 στ. 12 ([Ἐποις I]Β τῆς Αὔτ[οικάτορος Σεβαστο]οῦ νίκης ἐπὶ .....] μηνὸς Ἐ[κατομβαιωνος; ...πρὸ] ἐπτά εἰδ[ῶν Ιουλίων Γ. Σεντί]ῳι Σατ[ορνίωι ὑπάτῳ] ....).

17. Βλ. ἥδη H. Swoboda, *Griechische Volksbeschlüsse*, Leipzig 1890 212 καὶ 215. Μίμηση τοῦ τρόπου σύνταξης τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου είναι φανερή καὶ στό κείμενο τοῦ νόμου IC III 7 ἀπό τήν Ιεράπυτνα τῆς Κρήτης (125 μ.Χ.) ὁ ὅποιος χρηματίζει τά τῆς λειτουργίας ἐνός συνλόγου βλ. στ. 18 κέξ. ὅπου λέγεται ἐπράχθη ἐν Ιεραπύτνῃ πρὸ ... Βελερόψ Ασιατικῷ τὸ β', Λουκίῳ Ἐπιδιῷ Τιτίῳ Ἀκυείνῳ ὑπάτοις .... παρῆσαν ..... καὶ ἀκολούθουν τά ὄντα τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου μεταξύ τῶν ὁποίων ἀξίζει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι συμπεριλαμβάνονται ἀρχετοί πού φέρουν τή ρωμαϊκή πολιτεία.

18. IOSPE I² = IGR I 1438 στ. 18 κέξ. - Μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀποστασιατικά σωζόμενη ἐπιγραφή ἀπό τή Ιεράπυτνα AE 1980 (1982) 21, αρ. 23 (= SEG 32 [1982] 871 πρβλ. W. Eck [σημ. 6] 42, σημ. 81) πιθανόν τοῦ 2. αἱ. μ.Χ. πού φαίνεται νά ἔχει πολιτικό χαρακτήρα (βλ. Bull. Epigr. 1983 309), είναι ἀσαφές δημως ἀν πρόκειται γιά ψήφισμα τῆς πόλης. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς λατινικῆς χρονολόγησης καθίσταται ἀδύνατη, ἐφόσον δέν είναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωση τῶν στίχων 2- 3 τῆς ἐπιγραφῆς.

19. IGBulg. I² 47 (Ἀγαθῆ τύχῃ / [Μαι]κίῳ Λαίτῳ τὸ β' καὶ Σύλλα Κερ[ιαλί]ῳ ὑπάτοις πρὸ θ' καλανδῶν Φεβρουα[ρίων] Ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δερζέλα τὸ δι' [μη]νὸς Βοηδομιῶνος ζ' οἰδε εἰσὶν ἐφηβοι .....) καὶ 48.

Δίωνος γιά τίς εὐεργεσίες τους πρός τήν κοινότητα· ἡ σχετική διπλὴ χρονολόγηση ἐμφανίζεται στήν ἀρχή τοῦ κειμένου²⁰.

Στήν ἀρχή τοῦ κειμένου ἐμφανίζεται ἐπίσης ἡ διπλὴ χρονολόγηση μιᾶς ἐπιγραφῆς ἀπό τήν Νύσα (ἐπαρχία Ἀσίας) πού θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ σέ μία ἄλλη κατηγορία ἐπιγραφῶν, τῶν ἀναθηματικῶν. Στό κείμενο αὐτὸν πού χρονολογεῖται τό I π.Χ. ἀπαθανατίζεται ἡ δράση ἐπιφανοῦς πολίτη της ὁ διοῖος ἀποκαθιστᾶ τό ἀρχεῖο ἐνός τοπικοῦ ἱεροῦ ὑστεραί ἀπό ἔγκριση τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ²¹.

Πέμπτη κατηγορία κειμένων χρονολογημένων μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο ἀποτελοῦν ἰδιωτικά ἔγγραφα πού ἀπευθύνουν διάφορα πρόσωπα πρός ἐλληνικές ἢ ρωμαϊκές ἀρχές γιά ποικίλες αἰτίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας είναι τό ἔγγραφο πού περιέχει τήν εἰσαγγελία (ύπόσχεση) τοῦ T. Φλάβιου Κλειτοσθένη Κλαυδιανοῦ πρός τή γενέτειρά του Θήρα μέ τήν δοπία ὁ πλούσιος πολίτης ὑπόσχεται τό 149 μ.Χ. στή βουλή καὶ τό δῆμο της νά ἀναλάβει τά ἔξοδα γιά τήν ἐπισκευή ὁρισμένων δημόσιων οίκοδομημάτων πού εἶχαν καταστραφεῖ ἀπό σεισμό²² ἢ ἡ ἐπιστολή πού ἀπευθύνει τό 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικός Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στήν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου στήν δοπία ἀναφέρονται οἱ εὐεργεσίες του πρός τό ιερό, μέ τήν ἀπαίτηση τό περιεχόμενό της νά διαβάζεται δημόσια κατά τήν πανήγυρη²³. Ἡ θέση τῶν διπλῶν χρονολογήσεων στά παραπάνω κείμενα ποικίλλει. Ἔτσι, ἐνώ στό ἔγγρα-

20. Bλ. J. Keil - A. von Premerstein, Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, *Denkschrift der Wiener Akademie der Wiss. Phil. hist. Klasse* LII (1910) I 29 κεξ. (= *IGR* IV 1615) στ. I κέξ. Γαῖώ Καίσαρι Αὐγούστῳ Γερμανικῷ τό τρίτον ὑπάτῳ πρό ἐννέα καλανδῶν Ὁκτωβρίων ἔτους ο' καὶ α' τῆς Καίσαρος <ος> νείκης μηνὸς Καίσαρος Σεβαστῆ.....

21. Bλ. *Syll.* 781 στ. 3 κέξ. ...μηνὸς Γοργοπιάίου ἐννεακαιδεκάτῃ πρό μιᾶς [ε]ἰδῶν Αὐγούστων(ν), Κόσσω[Κ]ο[ρ]ηνηλίῳ Λεντύλῳ καὶ Λευκίῳ Πείσιων ὑπάτοις ἐπί χραμματέως τοῦ δήμου κλπ.

22. Bλ. *IG* XII 3 325 στ. 16 κέξ. Λ. Σεργίω Σκεπτίωνι Ὄφριτω, Κ. Σοσσίω Ποείσωκα ὑπάτοις πρό με' καλανδῶν Αὐγούστων, ὡς δὲ Θηραῖοι ἄγονσιν ἐπί ιερέως Φιλομήτορος μηνὸς Υδρίνθου ἔκτῃ ληγοντος.

23. Bλ. παραπάνω ιημ. 13. Μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο χρονολογημένα είναι τά ἔγγραφα τῆς διατάξεως (χληροδοτήματος πρός τήν πόλη τῆς Ἐφέσου) τοῦ C. Vibius Salutaris (103-4 μ.Χ.) τήν δοπία ὁ διαβόητος γιά τόν πλοῦτο του Ρωμαῖος ἵππεας ἀποστέλλει ἀρχικά πρός ἔγκριση στόν διοικητή τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας· βλ. I. *Ephesos* Ia 27 στ. 134-138 καὶ 447 - 450 (Σεξτῷ Ἀττίῳ Σουβιονράνῳ τό β'. Μάρκω Αἰνίῳ Μαρκέλλῳ ὑπάτοις πρό η' Καλανδῶν Μαρτίων· ἐπί προντάνεις Τιβ. Κλαυδίου Ιουλιανοῦ μηνὸς Ἀνθεστηρίωνος β' σεβαστῆ).

φο τοῦ Κλειτοσθένη ἐμφανίζεται στήν ἀρχή, σέ ἐκεῖνο τοῦ Πιθοδώρου ἀποτελεῖ τήν κατακλείδα τοῦ κειμένου.

Στό τέλος τοῦ κειμένου ἀναγράφονται οἱ δύο χρονολογίες μίας τελευταίας, ἑκτης, κατηγορίας ἐπιγραφῶν, οἱ ὄποιες μάλιστα προέρχονται ἀπό τή Μακεδονία. Πρόκειται γιά τά κείμενα δύο προσκλήσεων μέ τίς ὄποιες οἱ Μακεδονιάρχες (πρόεδροι τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων) τῶν ἐτῶν 229 καὶ 240 μ.Χ. καλοῦν τό κοινό νά παρακολουθήσει ἀγώνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν πού διοργανώνουν ίδιοις ἔξοδοις στή Βέροια. Ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγώνων δηλώνεται μέ τόν ἔξης στερεότυπο τρόπο: ἄρξονται δέ (sc. ὁ Μακεδονιάρχης καί ἡ σύζυγός του) τῶν φιλοτεμιῶν τῇ πρόξενος καλ(ανδῶν) Ιουλίαν. Α καὶ Β ὑπάτοις, ἐλληνικῇ δέ ἔτους α' σεβαστοῦ τοῦ καὶ β', Πανήμουν ζι / ει', εὐτυχεῖτε²⁴.

***

Σέ σχέση μέ τό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, δηλ. σέ ποιά ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα, μία ἀπλὴ ἀνάγνωση τῶν παραπάνω χωρίων ἀρκεῖ γιά νά δείξει ὅτι θά μποροῦσε νά είναι ὄποιαδήποτε ἀπό αὐτές, καθώς μάλιστα σέ μερικές κατηγορίες δέν ἀποκλείεται ἡ θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης νά μήν είναι πάντοτε ἡ ίδια²⁵. Ἐντούτοις μέ τήν ἐπιβαλλόμενη γιά τόσο ἀποσπασματικά κείμενα ἐπιφυλακτικότητα νομίζω ὅτι

24. Βλ. Ι. Τουράτσογλου, Δύο νέαι ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων κατά τόν τοίτον μεταχριστιανικόν αὐτόν, *Ἀρχαία Μακεδονία I*, Θεσσαλονίκη 1970 281 (=AE 1971 430) καὶ 185 (=AE 1971 430) πρβλ. *Bull. épigr.* 1971 400. Ο Τουράτσογλου ὁ. π. 283 σχολιάζοντας τήν “ἐλληνική” ἡμερομηνία (Πανήμουν15) τῆς πρώτης πρόσκλησης θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά τήν ἡμέρα τῆς ἀναγραφῆς τοῦ κειμένου της. Ἡ ἀποψη αὐτή ὠστόσο δέν εύσταθε. Ὅπως δείχνει ἡ ἐκφραστὴ ἀρχεῖται δέ τά κινή[για καὶ] αἱ μονομαχίαι τῇ πρόξενος καλανδῶν Ἀπριλίων, ἐλληνικῇ δέ Ξανδικοῦ δευτέρᾳ τῆς μοναδικῆς ἔως τώρα γνωστῆς πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη (βλ. παρακάτω σημ. 31) στ. 12- 14, ἡ διπλὴ ἡμερομηνία ἀφορᾶ ἔνα καί τό αὐτό γεγονός, δηλ. τήν ἡμερομηνία τέλεσης τῶν ἀγώνων. Είναι βέβαια ἀληθές ὅτι οἱ δύο “ἐλληνικές” ἡμερομηνίες τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας δέν συμπίπτουν. Στήν πρώτη δηλώνεται Πανήμουν ει' καί στήν δεύτερη ιξ'. Τοῦτο ὀφείλεται πιθανότατα στό ὅτι τό τοπικό σεληνιακό ἡμερολόγιο δέν προσαρμόσθηκε ποτέ πρός τό ἡλιακό ίσονταν μέ ἀποτέλεσμα μέσα σέ ἔνα κινδύνο ἐτῶν νά μή συμπίπτουν οἱ τοπικές μέ τίς ωραιαίκες ἡμερομηνίες. Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει λ.χ. στήν Ὀδησσό βλ. τά σχόλια τοῦ G. Mihailov γιά τίς ἡμερομηνίες τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων *IG-Bulg. I*² 47 - 47 bis σελ. 107-8.

25. Βλ. λ.χ. τή θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης στήν πέμπτη κατηγορία κειμένων. Γιά τήν ἔξισον ἀσταθῆ θέση τῆς χρονολογίας στίς λατινικές ἐπιγραφές βλ. O. Salomies, (σημ. 15) *passim*.

τό σχολιαζόμενο ἐδῶ ἀπόσπασμα πρέπει νά προέρχεται ἀπό μία πρόσκληση σέ ἀγώνες μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν παρόμοια μέ τίς προαναφερθεῖσες τῆς Βέροιας πού εἶναι, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, τά μόνα ἐπιγραφικά κείμενα ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας τά όποια χρονολογοῦνται καί τελειώνουν μέ τόν τρόπο αὐτό²⁶. Οἱ λόγοι πού δόδηγοῦν στήν ὑπόθεση αὐτή, ἐκτός ἀπό τήν δμοιότητα μέ τήν στερεότυπη διατύπωση τῶν κειμένων τῆς Βέροιας, εἶναι τεχνικοῦ χαρακτήρα. Ὁ πρῶτος ἀφορᾶ τή χάραξη τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καί εἰδικότερα τοῦ ἔτους (καί προφανῶς τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς ἡμερομηνίας) μέ γράμματα μεγαλύτερα καί ἀραιότερα τοῦ ὑπολοίπου κειμένου, ὅπως δηλ. συμβαίνει στίς δύο προσκλήσεις τῆς Βέροιας²⁷: προφανῶς, ὅπως ἐκεῖ, ἡ χάραξη αὐτοῦ τοῦ εἴδους θεωροῦνταν σκόπιμη, προκειμένου νά προβληθεῖ ἡ πληροφορία πού ἐνδέχερε κινδύνως τόν ἀναγνώστη τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγώνων. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι παρόμοιου τεχνικοῦ χαρακτήρα ἐπινοήσεις, ὅπως ἡ ἄλλαγή χρῷματος τῶν σχετικῶν στίχων, χρησιμοποιοῦνται σέ γνωστές προσκλήσεις ἄλλων πόλεων, λ.χ. στήν Ὀδησσό²⁸. Ὁ δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τίς διαστάσεις καί συνακόλουθα τό σχῆμα τῆς πέτρας. Τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία ἔχει σήμερα χαθεῖ καί ὅτι μέσω τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου ἀποκαθίστανται μόνο οἱ δύο διαστάσεις τοῦ θραύσματος, δηλ. τό πλάτος καί τό ὑψός του, δέν σημαίνει ὅτι δέν μποροῦμε νά μορφώσουμε εἰκόνα γιά τό σχῆμα της. Ἐτοί ἡ χρήση τοῦ θραύσματος κατά τόν ἄξονα τοῦ πλάτους του ὡς ὑλικοῦ ὁρθομαρμάρωσης δείχνει ὅτι το πάχος του δύσκολα θά μποροῦσε νά ἔπερνα τά δύο ἡ τρία ἑκατοστά, ὅπως συνέβαινε, ἄλλωστε, μέ τό ὑπερκείμενο ἀσβεστοκονίαμα²⁹. Ὅπολογίσμιο εἶναι ἐπίσης τό συνολικό πλάτος τῆς πέτρας. τό ὅποιο ἀνάλογα μέ τίς συμπληρώσεις πού θά δεχθεῖ κανείς γιά τόν πρῶτο σωζόμενο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς, μπορεῖ νά κυμαίνεται κατά προσέγγιση ἀπό 1, 12

26. Οἱ δύο ἀναθηματικές ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἀνω Μακεδονία πού τελειώνουν μέ δύο χρονολογίες βλ. S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, München 1977 αρ. 198 (Ασκληπιῷ Σωτῆρὶ Φλαονίᾳ Λύκα ἀνέθηκεν ἔτους ντ' Ἀνηλίῳ Πομπειανῷ καί Λολλιανῷ Αονίῳ τό β' ὑπάτοις [= 209 μ.Χ.]) καί ἀρ. 193 [...] Ασκληπιῷ καί Ὑγείᾳ καί Τελεσφόρῳ τά ἀγάλματα καί στῦλος Θήρων κλπ. διετέθη ἔτους πτ' [κ]ατά δέ Ρωμαΐους] [Μαζίσμιοι καὶ Πατέρων ὑπά[τοις] = 232/3 μ.Χ.] δέν εἶναι οὕτε μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀνάλογες πρόσις τίς προσκλήσεις τῆς Βέροιας περιπτώσεις.

27. Βλ. Ἡ. Τουράτσογλου (σημ. 24) ὁ. π. πίνακες LXXVII καί LXXVIII.

28. IGBulg. 1° 70 bis , σελ. 131 (λῆμμα τῆς ἐπιγραφῆς).

29. Πληροφορία τοῦ κ. Δ. Ναλματάντη πού μελετᾷ στό πλαίσιο τῆς μεταπτυχιακῆς του ἐργασίας τόν τάφο ἀπό τόν ὅποιο προέρχεται τό σχολιαζόμενο εύρημα .

έως 1,58 μέτρα, μεγέθη δηλ. ἀνάλογα ἄλλων γνωστῶν προσκλήσεων σέ μονομαχίες καὶ θηριομαχίες³⁰. Τά στοιχεῖα αὐτά δόδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τό θραύσμα προέρχεται ἀπό ἓνα πίνακα (*tabula*). Τό συμπέρασμα ἐνισχύει καὶ ἡ μνημειακὴ διαιμόρφωση τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. τά μεγάλα περιθώρια γύρω ἀπό τό κείμενο, χαρακτηριστικό τῶν προσκλήσεων τόσο τῆς Βέροιας ὥστε καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ὁμοίες ἐπιγραφές³¹. Ὄτι οἱ προσκλήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναγράφονταν πράγματι σέ λίθους τέτοιου σχήματος ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπό μία ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ὁποῖος, στηλιτεύοντας τή συμπεριφορά ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἐποχῆς του πού δαπανοῦσαν τήν περιουσία τους σέ θηριομαχίες, ἀναφέρει ὅτι τά πρόσωπα αὐτά ἔδειχναν ... καὶ ἔγγραφον ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῆς πόλεως τήν ἑαυτῶν μαρτυρίαν (δηλ. τῆς τέλεσης τῶν ἀγώνων) ἐπὶ τῶν πινάκων.³²

“Αν τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πράγματι, ὅπως νομίζω, τό τέλος μίας πρόσκλησης σέ ἀγῶνες θηριομαχιῶν καὶ μονομαχιῶν, τίθενται δύο ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τόπο καὶ τήν εὐκαιρία μέ τήν ὁποία πραγματοήθηκαν τό ἔτος 245 μ.Χ. Οἱ διμοιότητες πού ἐπισημάνθηκαν μέ τίς προσκλήσεις

30. Μέ δεδομένο ὅτι τό πλάτος τοῦ ἐλλείποντος τιμήματος τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ἡταν τουλάχιστον ἵσο μέ τό πλάτος τοῦ σωζόμενου τιμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε τίς λέξεις .. ὑπάτοις ἔτονς εοσ’ (βλ. παραπάνω στο κείμενο σ. 58), τό πλάτος τῆς πέτρας (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν περιθωρίων) ἡταν τοιλάχιστον 1,12 μ. (= 0,56 + 0,46 + 0,10 [=δεξιό περιθώριο]). “Αν γιά τόν ἴδιο στίχο δεχθοῦμε, ὡστόσο, τίς δύο ἄλλες ἔξισουν πιθανές συμπληρώσεις δηλ. α) .. ὑπάτοις ἔτονς εοσ’ σεβαστοῦ ἢ β) ... ὑπάτοις ἐλληνικῇ δὲ ἔτονς εοσ’ σεβαστοῦ κατά τό πρότυπο τῆς ἄλλης πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη ἢ τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας, τότε τό πλάτος τοῦ χαμένου τιμήματος τῆς πέτρας θά ἡταν κατά πολὺ μεγαλύτερο. Στή δεύτερη μάλιστα περίπτωση, καθώς τό κείμενο θά περιλάμβανε ἄλλα 33 γράμματα (δηλ. θά ἡταν διπλάσιο τοῦ σωθέντος), θά ἀνερχόταν σέ περίπου 1,58 μ. (= 0,56 + 0,92 + 0,10). Τό πλάτος τῶν λίθων τῶν καλύτερα σωζόμενων προσκλήσεων ἀπό ἄλλες πόλεις ἔχει ὡς ἔξης: Βέροιας 1,21μ. καὶ 1,89μ., Σερδικῆς 1,97μ. καὶ Νικοπόλεως 1,01μ.. γιά τίς ἐπιγραφές αὐτές βλ. σημ. 24 καὶ 31.

31. Ἐκτός ἀπό τίς προαναφερθεῖσες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (βλ. σημ. 24) προσκλήσεις σέ μονομαχίες καὶ θηριομαχίες εἶναι ἀκόμη γνωστές ἀπό τίς ἔξης πόλεις: τήν Ὀδησσού (*IGBulg. I² 70 bis - 73*), τήν Σερδικήν (*IGBulg. IV* 1917- 20), τήν Νικόπολη στόν Ἰστρό (*IG-Bulg. II* 660) καὶ τή Θεσσαλονίκη (*IG X* 2, 1137 καὶ addenda 288, πρβλ. G. Daux, “Trois inscriptions de la Grèce du Nord”, *CRAI* 1972 487- 493 καὶ τοῦ ἴδιου, “Compléments et corrections aux Inscriptiones Thessalonicae”, *BCH* 97 [1973] 587 πρβλ. *Bull. épigr.* 1973 281).

32. Μ. Βασιλείου, *Ομιλία εἰς Ψαλμὸν ΞΑ 4*, (PG 29).

τῆς Βέροιας καί ἡ πάγια σύνδεση τῆς ἐπαρχιακῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας μὲ τέτοιους ἀγῶνες³³ θά μποροῦσε νά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιά μία πρόσκληση πού ἀνήρτησε δ Μακεδονιάρχης τοῦ 245 μ.Χ. στήν ἔδρα τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων καί ὅτι ἀργότερα, ἄγνωστο γιά ποιούς λόγους, μεταφέρθηκε στή Θεσσαλονίκη³⁴. Δέν ἀποκλείεται, ὥστόσο, ἡ ἔξεταζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή νά ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τῆς Ἰδιας πρόσκλησης, τό διοτὸ ἀναρτήθηκε στή Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά γνωστοποιηθοῦν οἱ ἀγῶνες στό κοινό τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας³⁵. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἔξαιρετικά ἀποσπασματική κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς καί ἡ διαπιστωμένη τέλεση μονομαχιῶν καί θηριωμαχιῶν στή Θεσσαλονίκη ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ἀγῶνες τοῦ μακεδονικοῦ κοινοῦ ἦδη στά μέσα τοῦ 2. αι. μ.Χ.³⁶, ἐπιβάλλουν νά ἀφήσουμε τά δύο παραπάνω ἐρωτήματα ἀναπάντητα. Γιά τούς παραπάνω λόγους εἶναι ἐπίσης προτιμώτερο νά ἀποφύγουμε ὅποια δήποτε προσπάθεια περαιτέρω συμπλήρωσης του κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς λόγω τῶν διαφοροποιήσεων πού παρουσιάζουν ὡς πρός τήν διατύπωσή τους τά κείμενα τῶν πρόσκλήσεων τῶν δύο αὐτῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελῆς Μ. Νίγδελης

33. Βλ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient Grec*, Paris 1940 269 κξ.

34. Ἐνδεχομένως ὡς οἰκόδομικό ὑλικό. ὅπως συμβαίνει πιθανότατα μέ τόν τιμητικό βιωμό τοῦ ὑπατικοῦ Σιλβανοῦ Νικολάου πού βρέθηκε στό γαλεριανό ἀνάκτορο, βλ. ΑΔ 27 (1972) 502 (=K. Rhomopoulou, "New inscriptions in the Arcaeological Museum, Thessaloniki", *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981 302-3) πρβλ. F. Papazoglou, ΖΑ 32 (1982), 48-52 καὶ A. Tataki (σημ. 7) 274 ἀρ. 181 a.

35. Μέχρι πρότινος δέν γνωρίζαμε ποιά ἦταν ἡ διαδικασία γνωστοποίησης τῶν ἀγώνων τοῦ μακεδονικοῦ κοινοῦ στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας ἐκτός τῆς Βέροιας. Ὡστόσο, χάρη σέ νέες πρόσκλησης (τοῦ 3. αι. μ.Χ.) πού βρέθηκαν στήν ἀγορά τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀνακοινώθηκαν ἀπό τόν καθ. Γ. Βελένη στό 6. Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Μακεδονία ('Οκτώβριος 1996) ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι σέ μία τουλάχιστον περίπτωση ἀντίγραφο πρόσκλησης τῶν ἀγώνων τοῦ κοινοῦ ἀναρτήθηκε καί στή Θεσσαλονίκη.

36. Βλ. λ.χ. τήν ἀναφερόμενη παραπάνω στή σημ. 31 invitatio. Γιά τίς ἄλλες (ἐπιγραφικές καί ἀρχαιολογικές) μαρτυρίες πού πιστοποιοῦν τήν τέλεση τέτοιων ἀγώνων στήν πόλη βλ. L. Robert (σημ. 33) 78-81 καὶ τελευταῖα Γ. Βελένη καὶ Π. Ἀδάμι - Βελένη, "Ρωμαϊκό Θέατρο στή Θεσσαλονίκη", *AEMΘ* 3 (1989) 250- 252.

ZUSAMMENFASSUNG

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM? (BEMERKUNGEN ZU DER INSCHRIFT SEG 39, 638 AUS THESSALONIKE).

Im vorliegenden Aufsatz wird die zweizeilige, in dem westlichen frühchristlichen Grabbezirk der Stadt gefundene Inschrift SEG 39, 638 aus Thessalonike untersucht. Sie war in einem Grab der frühbyzantinischen Zeit wiederverwendet und ist fragmentarisch erhalten: In der ersten Zeile wird der Name Maesius Titianus (im Dativ) erwähnt, in der zweiten ist nur der Vermerk “τοῦ καὶ βὐ” enthalten. Die Photographie des heute leider verlorengegangenen Steines zeigt, daß diese beide Zeilen auch die letzten der Inschrift waren. Die Inschrift wird vom Verfasser in das Jahr 245 n. Chr. datiert, weil die genannte Person mit C. Maesius Titianus, der zusammen mit dem Kaiser Philippus Arabs als *consul ordinarius* amtierte, identifiziert werden kann. Die Identifizierung beruht auf der Ergänzung der in der zweiten Zeile erwähnten Zahl *bq* in *βὐ[τ]*: sie ist das Jahr 392 der makedonischen Provinzialära, das dem Jahr 245 des Julianischen Kalenders entspricht. Bemerkenswerterweise wird die Inschrift auf doppelte Weise datiert, zuerst durch die Erwähnung des Konsulnamens (nach einem im Osten nicht seltenen Latinismus, im Dativ), dann durch die in Makedonien (neben der aktischen) übliche Provinzialära.

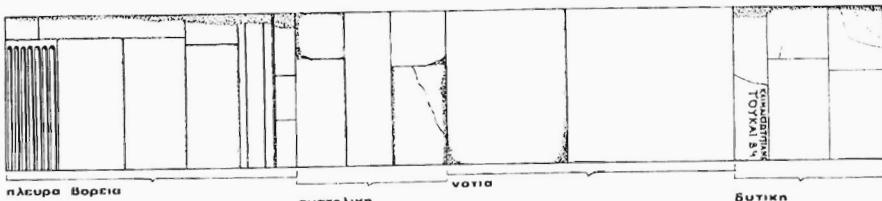
In der ersten Zeile schlägt der Verfasser die Ergänzung “ὑπάτοις ἔτους οος” (*σεβαστοῦ*) vor und meint, daß auch die zweite Zeile etwa die gleiche Länge gehabt haben dürfte wie die erste. Danach würde man erwarten, daß sie, ausser der Erwähnung der Jahres (245 n. Chr.) auch weitere Zeitangaben (Tag und Monat) enthielt, die offenbar vor den Namen der Konsuln - gemäß dem römischen - und nach der Provinzialära - gemäß dem makedonischen Brauch - gestanden hatten.

Ferner wird der Versuch gemacht, den Inhalt der Inschrift zu ermitteln. Es wird eine Zusammenstellung von griechischen Inschriften geboten, in denen eine ähnliche Doppeldatierung vorkommt. Unter ihnen sind zwei *invitationes*

ad munera aus Beroia besonders zu beachten, wonach die Makedoniarchen (Oberpriester des makedonischen Provinziallandtages) der Jahre 229 und 240 n. Chr. das Stadtpublikum zu Tierhetzen und Gladiatorenkämpfen einladen. Die Ähnlichkeit, die die Doppeldatierungen in diesen *Invitationes* und in der Inschrift aus Thessalonike aufweisen, sowie die in beiden zu beobachtende Verwendung von Buchstaben unterschiedlichen Formats-grösseren für die Zeitangaben, kleineren für den übrigen Text-lässt die Vermutung zu, daß es sich bei der Inschrift SEG 39, 638 auch um eine solche *invitatio* handeln kann.

Der Stein, auf dem sie eingemeisselt war, dürfte aufgrund äusserer Indizien das Format einer *tabula* gehabt haben. Das wird auch für manche aus Beroia, Odessos, Serdike und Nikopolis ad Istrum bekannte *Invitationes* angenommen, die als Parallelen angeführt werden; hinzu kommt das Zeugnis des hl. Vasilios (ομιλία εἰς Ψαλμὸν ἔστι), der die Geldverschwendung für Tierhetzen bei einigen seiner Zeitgenossen kritisiert. Zum Schluss werden Fragen bezüglich des Ortes und des Inhaltes von Festen erörtert, mit denen die in der *invitatio* angekündigten Veranstaltungen in Verbindung gebracht werden können.

τάφος 12

Τάφος 12 (ΚΛΙΜΑΞ 1:20)

*P. M. Nίγδελης, Εἰς. 1: *Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?**